

"Nästa stora mål var att finna sjövägen till Indien, där peppar, kryddnejlika, muskotnöt och andra värdefulla varor fanns. I denna tävlan låg Portugal först.¹ Staden Calicut på Indiens västkust var ett nav i handeln på Indiska Oceanen och hit anlände, som första europé, portugisen Vasco da Gama den 20 maj år 1498

Mötet i Calicut

Att ifrågasätta en förenklad bild av kolonialismen

Har Europa alltid varit överlägset övriga världsdelar? Historielärarna Niklas Biller och Olle Haglund tyckte sig kunna se att gymnasie-eleverna hade en förenklad och eurocentrisk bild av kolonialismen. De bestämde sig därför för att se om det var möjligt att ändra en sådan uppfattning genom att låta

eleverna möta väl valda källor. Det visade sig att det inte alls var enkelt - elevernas uppfattningar var djupt förankrade - men det gick att synliggöra för eleverna hur ett kulturmöte för 500 år sedan förändrades och bytte skepnad över tid i Europa.

Åren 1497-98 genomförde en flotta på fyra skepp under befäl av Vasco da Gama hela den långa färden från Lissabon till Godahoppsudden och sedan norrut längs Afrikas östkust. I staden Malindi fick Vasco da Gama en arabisk lots till hjälp, och han förde skeppen över Indiska oceanen till handelsstaden Calicut i Indien. Portugiserna hade hittat vägen! Detta blev början på en tid av europeiskt sjöherravälde i de asiatiska farvattnen, ända bort till Kina och de ostindiska öarna. Varken kejsaren av Kina eller härskarna i de indiska staterna hade några krigsfartyg som kunde mäta sig med portugisernas tungt beväpnade skepp. I början av 1500-talet byggde sultanen av Egypten och härskaren i Calicut upp en krigsflotta, men i ett stort sjöslag 1509 krossades den av portugiserna. Därefter var de obestridda herrarna över havet. Mer och mer av handeln med de värdefulla varorna från Östern kom att gå över Lissabon.²

Så berättas historien om hur européerna kom till Indiska Oceanen i historieläroboken för gymnasiet. *Sekvens*. Vasco da Gamas ankomst blev början på något nytt - en möjlighet att kunna förse de europeiska marknaderna med dyrbara asiatiska varor i helt andra mängder än tidigare. Portugisernas ankomst innebar också att den relativt fredliga handeln i detta hav byttes mot väpnad handel. Denna koppling mellan ekonomi och militär slagkraft är en bärande del för att förstå historien om kolonialismen. Händelsen brukar finnas med i läroböckerna, tillsammans med Columbus upptäckt av Västindien, som inledande stycke i ett kapitel med titeln "kolonialismen".

Elever känner ofta till en hel del om kolonialismen och att europeiska stormakter lade under sig stora delar av världen. Vi lärare tyckte oss dock se en tendens att eleverna överskattade denna europeiska dominans och underskattade andra makters. Uppfattningarna om världen tenderade att nästan bli deterministiska - att den europeiska kolonisationen av andra territorier i det närmaste var ödesbestämd.

Sådana uppfattningar bland elever är problematiska då de gör världen och historien svår att förstå. Om Europa alltid varit överlägset - varför skulle man då ge sig iväg till andra världsdelar? Om européerna hade planerat att kolonisera Asien - varför hade de då inte gjort det för länge sedan? Och varför kunde de inte

göra det via landvägen? Om nu Europa var så rikt, varför seglade inte köpsugna indier till Lissabon istället? Och varför dröjde det flera hundra år mellan da Gamas ankomst till Calicut tills det att Asien och även Afrika faktiskt var koloniserat? Och i just Indiens fall var det ju ett handelskompani från ett helt annat europeiskt land som stod för denna process. Och varför fick Columbus upptäckt av Västindien så väldigt annorlunda konsekvenser?

Vi ville därför se om vi kunde komma åt elevernas förförståelse och jämföra den med de antaganden vi hade om den. Vi antog att händelsen skulle vara känd för eleverna och att de skulle ha läst om detta kulturmöte tidigare under sin skolgång. Vi hade anledning att tro att dagens historiekultur och elevernas eurocentriska världsbild skulle påverka deras historiska referensram och historiemedvetande. Ytterligare skäl att välja just denna historiska händelse är att det finns en del lättillgängliga källor att arbeta med. Dessutom har mötet avbildats många gånger genom historien. Vi ville se vad som kan hända med elevernas uppfattning om den koloniala historien om man arbetar med olika historiska källor. Vi tänkte oss också att titta på hur bilden av mötet i Calicut har förändrats i Europa genom historien och antog att den bild som uttrycktes i målningar från slutet av 1800-talet också är den bild som idag präglar elevernas historiemedvetande. Vi ville försöka att följa processen hos eleverna genom hela detta moment och valde därför att låta dem skriva ner tankar i digitala loggböcker.

Vi undrade...

Om eleverna hade en förenklad bild av historiska maktförhållanden mellan Europa och Asien?

Om den i så fall gick att nyansera med några källövningar? Om eleverna kunde nå en förståelse för hur bilden av maktförhållandena har förändrats över tid och därmed också påverkat deras egen historiska referensram?

Lektionsupplägg

Lektionsupplägget ingick i ett ämnesöverskridande projekt som delades mellan svenska 2, samhällskunskap 2b och historia 1b. Projektet gick under namnet "Bilderna av de andra" och syftade till att eleverna skulle få kunskap om hur bilden av den andre skapas, upprätthålls, förändras och hur den påverkar samhället. Den bärande teorin för projektet var Edward Saids "Orientalism"³. Denna teori konstruerades av Edward Said för att förklara och tydliggöra Europas syn på den islamiska världen. Genom att studera litteratur genom flera århundraden tyckte han sig se ett mönster där orientalen stereotyp framställdes som antingen lockande, hotfull eller underlägsen. Denna bild är dock inte statisk utan återskapas och förändras kontinuerligt och har så gjort i århundraden enligt Said. I historia utgick vi från att eleverna var påverkade av denna bild och därmed hade en förenklad syn på maktförhållandena mellan Europa och Asien.

Det följande lektionsupplägget var det för projektet inledande och var tänkt att vara en 80-minuterslektion. I praktiken så blev det två sådana och kanske ännu lite mer.

När vi tidigare har bedrivit undervisning med gymnasieelever har vi ofta fått intrycket att de haft ett förenklat förhållande till begreppet makt. Möjligen skulle vi kunna ha brutit upp detta tämligen komplexa begrepp i Harald Gustafssons⁴ indelning av den stora och den lilla makten. Dock syftar detta mestadels på maktförhållanden inom en nationalstat. I vår undervisning ville vi att eleverna skulle utveckla sin bild av globala maktstrukturer.

I läroboken *Alla tiders historia* uttrycks:

"I strid med kineser och araber lyckades portugiserna under 1500-talet göra sig till herrar på Indiska Oceanen och farvattnen ända bort till Kina. Det lilla Portugal byggde på kort tid upp ett kolonialvälde och var under närmare hundra år ledande inom världshandeln."⁵

Detta stycke ger sken av en fullständig och oinskränkt

portugisisk dominans över den Indiska oceanen tack vare de stora kanonbestyckade skeppen. Den under 2014 utgivna historieboken för högskolnivå "*En Samtidig Världshistoria*" menar dock att:

"Lika viktigt som att da Gama rundade Afrikas sydspets Godahoppsudden på väg till Indien var att Portugal snabbt insåg att landet inte var starkt nog att upprätthålla några kolonier eller mäta sig med större stater i Asien."⁶

Vi ansåg därför att skolböckernas bild av portugisisk makt behövde nyanseras och använde oss då av begreppet maktförhållanden. Makt och dominans skapas och upprätthålls inte bara av att ett land har ganska många stora fartyg med ganska många kanoner, det kan också innebära ekonomiskt eller kulturellt inflytande. Dessutom kunde portugiserna aldrig betvinga några större landområden även om gick segrande ur alla sjöslag. Det går alltså inte att tala om en sorts makt eller en sorts dominans, utan vi använde oss då istället av det bredare begreppet maktförhållanden.

Övning 1 - Mötet i Calicut

Vår första fråga var: "Har eleverna en förenklad bild av historiska maktförhållandena mellan Europa och Asien?"

Det här ville vi: Vi ville komma åt elevernas förförståelse eller rättare sagt elevernas bild av maktförhållandena mellan Europa och Asien. Vår uppfattning var att läroböckerna i historia gav en förenklad och eurocentrisk bild av detta. Vi antog att denna uppfattning således skulle finnas även i elevernas historiemedvetande. Denna bild tänkte vi oss skulle präglas av en europeisk ekonomisk, teknologisk och militär överlägsenhet och uppfattningen att Asien skulle bli koloniserat bara man hittade sjövägen till Indien.

För att få någon slags sammanfattande uppfattning om hur eleverna tänkte och vad som eventuellt förändrades i deras bild av den koloniala historien så gav vi oss på att kategorisera ett urval av kommentarer vi uppfattade som typiska. Detta hjälpte oss att följa

elevernas process och få insikt i vad som hände med deras tänkande under arbetets gång. Vi kategoriserade elevernas kommentarer utifrån tre rubriker som handlade om maktförhållanden mellan européerna och indierna. Om vi uppfattade elevernas kommentarer som ett uttryck för europeisk överlägsenhet i relation till Indien/Asien hamnade de i kategorin överlägsenhet. Om elevernas kommentarer visade på europeisk underlägsenhet hamnade de i kategorin underlägsenhet, och om maktförhållandena kunde tolkas som jämbördiga hamnade de i kategorin ömsesidighet. Elevernas svar kunde innehålla resonemang kring både ekonomisk och militär makt som ibland också kunde ställas mot varandra. Vi har dock inte valt att göra några skillnader dem emellan utan de går in under det tidigare diskuterade begreppet maktförhållanden.

Så här gjorde vi: Eleverna läste korta utdrag ur historieböckerna *"Alla tiders historia Maxi7 och Sekvens"*⁸ där portugisernas ankomst till Indien förklarades. Sedan fick eleverna två och två diskutera hur de trodde att Vasco da Gama tänkte efter mötet. Eleverna fick sedan skriva ned sina slutsatser i sin historielogg. Denna historielogg var ett dokument på Google Drive som delades mellan eleven och läraren. Loggboken användes löpande i historieundervisningen genom hela projektet och även vidare i kursen.

Så här skrev några av eleverna

Kommentarer vi tolkade som europeisk överlägsenhet:

Ungefär hälften av eleverna uttryckte att européerna var indierna överlägsna vilket också bekräftade vårt antagande. Detta kunde vi finna i kommentarerna:

- ...överlägsna och fulla med ny stark makt
- ...visste att hans skepp var mer beväpnade än någon av de som indiernalkineserna hade, kan ha fått honom att känna sig överlägsen och självsäker.
- ...Det är svårt att säga hur da Gama såg på indierna

men med tanke på Colombus behandling av indianer så kan man anta att han ansåg sig överlägsen dem, även fast de ville handla med dem.

Kommentarer vi tolkade som europeisk/indisk ömsesidighet:

Den andra hälften av eleverna visade på uppfattningar som avspeglade tankar om ett ömsesidigt och ganska jämlikt förhållande mellan da Gama och zamorinen. Eleverna uttryckte sig t ex så här:

"klar nyfikenhet på vad samarbete skulle kunna innebära."

"antagligen väldigt nöjd. mottagen av makthavarna där."

Kommentarer vi tolkade som europeisk underlägsenhet:

Ingen elev noterade någon europeisk underlägsenhet vilket gav oss en tydlig signal att eleverna hade en bild av den koloniala historien som vi förväntat oss.

Slutsats

Ingen av eleverna var inne på att Vasco da Gama skulle ha varit underlägsen zamorinen av Calicut. Däremot var elevernas förståelse mer nyanserad än vad vi hade trott. Deras bild var inte så entydig att Europa var överlägset Indien utan många trodde att det var en mer jämlik handelsförbindelse som hade uppstått tack vare da Gamas resa till Calicut.

Övning 2 - Historiska källor

Vår andra fråga var: "Går det att nyansera elevernas bild av maktförhållandena mellan Europa och Asien med några korta källövningar?"

Vi lät eleverna läsa följande korta, historiska källor:

.....

En av de portugisiska sjömännen i Vasco da Gamas besättning skrev dagbok under hela seglatsen. Den

finns bevarad och översatt till en mängd språk. Vi lät eleverna läsa följande korta utdrag om den dag när flottan anlände till Calicut, den 20 maj år 1498.

”På söndag såg vi berg och sedan staden Calicut. Sedan ankrade vi två legua (11 km) från stranden. Under de två följande dagarna kom små båtar ut till oss och deras besättningar frågade oss varifrån vi kom. Kapten skickade i land en fredlös med båten. Han fördes till två morer som var hemma i Tunis och talade genuesiska och kastilianska. Dessa skrek och svor och frågade sedan vad för djävul hade fört honom så här långt? Vår man svarade att vi kommit för att leta efter kryddor och kristna. En av morerna kom tillsammans med vår kamrat till vårt skepp. Då han steg ombord var hans första ord: ”Välkomna, välkomna! Mycket rubiner, mycket smaragder! Fall på knä och tacka Gud för att han fört er till ett land som detta, där det finns så mycket rikedomar!”

Syftet med att välja denna källa var att visa vad man i Europa ansåg vara fina gåvor till en härskare, samtidigt som man visade upp det bästa man hade att handla med.

.....

Bland de bevarade skeppspapperen för den lilla flottan som Vasco da Gama var befälhavare över fanns en förteckning över de gåvor som kung Manuel skickat med för att överlämna till zamorinen av Calicut. Vi lät eleverna läsa en översättning av denna.

”Tolv packar ulltyg, fyra röda kappor, sex hattar, fyra korallhalsband, en låda med sex skålar för handtvätt, en låda socker, två fat olja och två fat honung”.

Syftet att välja denna källa är för den visar vad man i Europa ansåg vara fina gåvor till en härskare och samtidigt visa upp det bästa man hade för att handla med.

.....

När Vasco da Gama gav sig av för att återvända till Portugal skickade zamorinen med honom ett brev till

kung Manuel. Det är kort och kärnfullt och mycket handelsinriktat. Vi lät även i detta fall eleverna läsa en översättning.

“Vasco da Gama, en adelsman från ditt hov, har besökt mitt rike, vilket glatt mig mycket. I mitt land finns stora mängder kanel, ingefära, peppar och ädelstenar. I utbyte hoppas jag av dig få guld, silver, koraller och scharlakansfärger.”

Syftet med denna källa var att visa vad zamorinen av Calicut å sin sida ansåg vara värt att handla med. Och då tyckte vi att det blir väldigt tydligt hur ointressanta de varor som européerna hade att erbjuda var för handeln i Indiska oceanen.

.....

Det här ville vi: Med denna källövning ville vi komplicera bilden av mötet i Calicut och maktförhållandena mellan Europa och Indien/Asien. Vi presenterade källor som relativt tydligt gav en annan bild än den eleverna uttryckte i förförståelseövningen ovan. Något som var synd i det sammanhanget var att vi inte lycktas få tag på några indiska källor från detta möte. Vi kunde faktiskt inte ens hitta namnet på zamorinen i Calicut år 1498. Det kan mycket väl vara så att det helt enkelt inte finns. Historieskrivning om Indiens förkoloniala tid lider en brist på skrivna källor.

Så här gjorde vi: Eleverna fick göra en källövning där de läste källorna ovan. Eleverna tolkade dessa utifrån en analysmall. Denna baserades på mallar som vi tidigare har använt i källtolkningsövningar. En mall har fördelen att eleven leds in i vissa tankegångar - samtidigt är det också det som är mallens begränsning. Eleverna “tvingas” in i mallens ruta och det blir då svårt att dra slutsatser om deras verkliga förståelse av det källorna kan berätta. Däremot blir det möjligt att urskilja elevernas perspektiv.

Källa	Den portugisiska sjömannens dagbok	Vasco da Gamas gåvor till zamorinen	Zamorinens brev till Portugals kung
Vilket syfte kan skaparen av källan ha haft? Vilka avsikter eller intressen finns dolda i källan?			
Vilka föreställningar, värderingar, eller begränsningar kan skaparen av källan ha haft?			
Vilka föreställningar, normer eller idéer dominerade när källan skapades? Hur avspeglas detta i källan?			
Vilken viktig historisk information får vi från källan?			

Ett exempel på hur det kunde se ut när en elev fyllt i den här analysmallen ligger sist i artikeln.

Så här skrev några av eleverna

Kommentarer vi tolkade som europeisk överlägsenhet: Efter övningen tyckte vi oss se att en klar minoritet av eleverna fortfarande uttryckte tankar som tydde på en uppfattning om europeisk överlägsenhet. Ett exempel på detta är:

“Det är möjligt att zamorinen var rädd för européerna med sina kanoner och gevär. Möjligen kanske han inte alls var så glad över handel som han ger sken av, men var så illa tvungen då han befarade en potentiell masslakt.”

Kommentarer vi tolkade som europeisk/indisk ömsesidighet: Vi tolkade en klar majoritet av elevernas analysmallar som uttryck för ömsesidighet. Alltså att maktförhållandena inte lutade åt någondera partens favör. T ex:

“Portugal ville utveckla sin handel och bli ett handelskraftigt land. Zamorinen vill också utveckla sin handel och han ser kanske detta som en chans att få en närmare kontakt med Portugal igen efter utvisningen?...”

“Jag tror de såg potentialen av att ingå ett handelsavtal som båda parter hade nytta av. Den koloniala bakgrunden och de dolda avsikterna fanns säkert i bakhuvudet hos portugiserna.”

Kommentarer vi tolkade som europeisk underlägsenhet: En stor skillnad jämfört med den första övningen är att flera elever nu finner européerna underlägsna indierna:

“Vi får veta att Indien begärde en annan typ varor än de Portugal hade att erbjuda, vilket skulle kunna vara anledningen till varför handeln i Indien blev väpnad i framtiden då Portugal kunde tvinga fram handel på grund av sin vapenmakt.”

“De varor zamorinen ville ha överstämde inte med de gåvor Gamas fört med sig.”

Slutsats

Med den här övningen nyanserades elevernas bild av maktförhållandena mellan Indien och Europa. Flera elever hade nu bilden av att det portugiserna hade att erbjuda inte var särskilt mycket värt för indierna. Men trots att källorna i våra ögon väldigt tydligt pekade på att de europeiska varorna var tämligen värdelösa i Indien, så behöll många elever den bild av ömsesidighet och en del av den europeiska överlägsenheten som de gav uttryck för i sin förförståelse.

Övning 3 - Elevernas bild efter källövningen

Hade källövningen nyanserat elevernas syn av maktförhållandena mellan Europa och Asien/Indien?

Det här ville vi: Att få eleverna att konfrontera sin förförståelse med resultatet av tolkningen av de tre källorna. Eleverna fick här försöka svara på hur zamorinen av Calicut och Vasco da Gama kände sig efter sitt möte. Notera här att denna fråga är tämligen lik den som vi ville kartlägga förförståelsen utifrån i uppgift 1. Det som skiljer är att eleverna inte bara skulle försöka sätta sig in i hur da Gama tänkte, utan också zamorinen. Alltså en öppning för att eleverna skulle uttrycka sig mer nyanserat. En annan viktig skillnad mot källtolkningsövningen är att vi inte styrde eleverna med en mall att fylla i. Det kan ha lett till att vi fick en bättre inblick i deras faktiska uppfattningar.

Så här gjorde vi: Eleverna fick enskilt i historieloggen besvara frågan: “Hur tror du att zamorinen och Vasco da Gama tänkte inför framtiden efter mötet?”

Så här skrev några av eleverna

Kommentarer vi tolkade som europeisk överlägsenhet: Återigen tyckte vi oss se att en majoritet av eleverna uttryckte en europeisk överlägsenhet i maktförhållandena i stil med:

“Da Gama såg nog ljus på framtiden och såg inga större hinder framför en upprättad handelsled. Antingen skulle urbefolkningen handla fördelaktigt, eller så skulle portugiserna kunna ta vad de ville ha med våld. Zamorinen var dock mer ovisst om framtiden eftersom de sanna avsikterna hos portugiserna var höljda i dunkel. Kanske var han försiktigt positiv vilket hans brev möjligtvis vittnar om. Eller så var han rädd och vågade inte ta ton mot de inkräktande europeerna.”

“Zamorinen tänkte förmodligen att samarbetet skulle falla väl ut, men att det fanns en risk att det inte blev en ömsesidig tjänst som utfördes. Kanske var han också rädd, då han sett de vapen och kanoner som portugiserna hade, och kände sig tvingad till att samarbeta med dem.”

Kommentarer vi tolkade som europeisk/indisk ömsesidighet: Färre elever uttryckte här att maktförhållandena skulle ha varit ömsesidiga:

“Båda såg nog ljusa framtidsvisioner. Zamorinen trodde sig nog kunna öka sina rikedomar och Vasco da Gama förväntade sig nog berömmelse vid sin hemkomst. Båda hade nog mycket att fundera över. Kunde de lita på varandra? Zamorinen hade ju ingen aning om vem portugiserna var.”

“Jag tror att båda såg positivt på framtiden och såg en chans till en lyckad handel och inkomster. Båda var nog ute efter att tjäna pengar men kanske även utbyte av kunskap och en ökad makt gentemot grannländer genom att ha en handelspartner långt borta. Båda undrade antagligen om den andre hade dolda avsikter. Mötet var gav möjligheter men kunde också innebära ett hot från den andre partens sida.”

Kommentarer vi tolkade som europeisk underlägsenhet: En minoritet av eleverna uttryckte att européerna skulle ha varit underlägsna:

“De kan ha varit hoppfulla inför framtiden och fortsatta handelsvägar. Dock känns det som att Portugal vill handla med Indien mer än vad Indien vill handla med Portugal. Indien har många varor som är av värde för Portugiserna medan Portugisernas värdesaker inte har samma värde i Indien (tex. ull, socker).”

“Jag tror att Zamorinen kände sig överlägsen och såg en till möjlighet att kunna handla. Det eftersom Zamorinens brev lade fokus på handel och i det äldsta bilderna ser Zamorinen överlägsen ut. Jag tror Vasco da Gama både var lite rädd och såg möjligheter. Zamorinens folk beskrevs som ganska barbariska eftersom de inte var kristna. Men där fanns även Möjligheter att sprida kristendomen.”

Slutsats

Resultatet här var lite förvånande. En klar majoritet uttryckte att européerna var indierna överlägsna. Mönstret från den första övningen återspeglas alltså här medan eleverna inte verkar ha tänkt så mycket över vad de gjorde för källtolkningar i den förra övningen. Dock är det viktigt att komma ihåg att alla elever inte gjorde just denna övning vilket kan ha påverkat resultatet.

Övning 4 - Den föränderliga historiska bilden

Vår tredje fråga var: “Kan eleverna nå en förståelse för hur den historiska bilden av mötet i Calicut har förändrats över tid och kan detta påverka deras egen historiska referensram?”

Så här tänkte vi: Enligt Saids teori om orientalism är bilden av den andre föränderlig. Den ändrar karaktär genom århundradena beroende på hur västerlandet uppfattar öst. Detta ansåg vi tydligt framgick genom att studera hur olika avbildningar från mötet mellan zamorinen och da Gama framställdes i Europa. Vi letade därför fram tre olika europeiska konstverk, ett från 1525, ett från 1752 och ett från 1898 vilka vi ansåg bekräftade detta.

Bild 1. På denna flamländska gobeläng från 1525 porträtteras zamorinen som en överdrivet storväxt, europeisk renässansfurste medan Vasco da Gama ödmjukt räcker fram ett brev från kung Manuel av Portugal. (Detalj, bilden är beskuren)

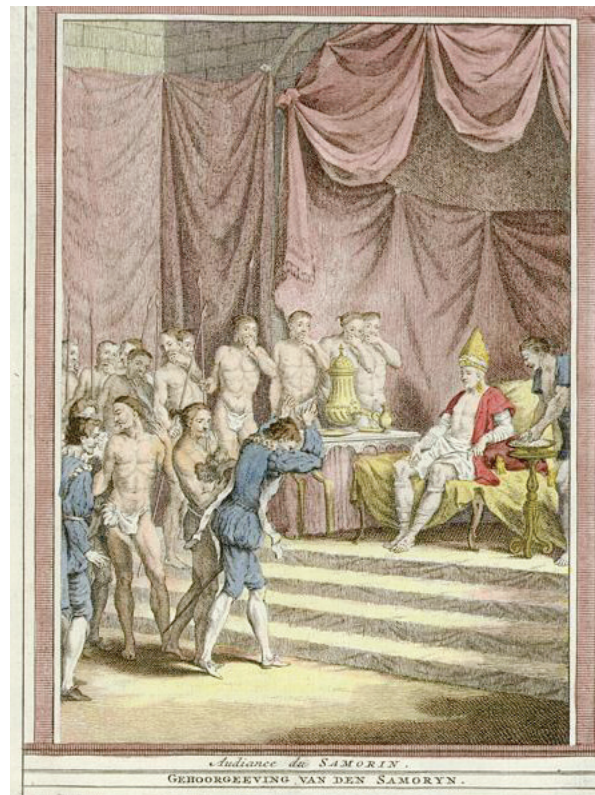

Bild 2. Trycket från 1752 ger även det intrycket av en ödmjuk Vasco da Gama på audiens hos den mäktige men nu enligt den västerländskt avbildade zamorinen av Calicut.

Bild 3. Denna målning av den portugisen konstnären Jose Veloso Salgado från 1898 framställer däremot zamorinen och da Gama på ett helt nytt sätt. Vasco da Gamas ödmjukhet är här som bortblåst. Zamorinen har tappat alla drag av europeisk kunglighet och istället blivit betydligt mer exotisk.

Slutsats

Så här gjorde vi: Eleverna fick fundera på likheter och skillnader mellan konstverken och vad dessa sade om bilden av Indien/Asien.

Övningen beskrevs så här: "Jämför de tre bilderna: bild 1 från år 1525, bild 2 från år 1752 och bild 3 från år 1898. Vad skiljer och vad är lika i dem?"

Vilken innebörd lägger du i olikheterna mellan målningarna? Vad säger de tre målningarna om synen på asiaten/indiern? Reflektera i historieloggen."

Så här skrev några av eleverna:

I denna övning efterfrågade vi inte vilken bild eleverna hade av maktförhållandena mellan Europa och Indien utan hur bilden syntes och förändrats över tid i europeiska källor. Vi valde ut just dessa konstverk för att de tydligt visar hur bilden av dessa maktförhållanden har förskjutits från underlägsenhet till överlägsenhet genom århundradena. Detta såg också de allra flesta elever. Exempel på detta är:

"Därutöver är det intressant att reflektera kring varför det framför allt är indierna som porträtteras olika på bilderna medan Vasco de Gamas och hans besättning är relativt oförändrade. Utifrån den aspekten tror jag att bilderna är ritade ur portugisernas perspektiv, alltså målade av portugiser. Att de ansågs vara lösläppta och med det även lite dumma och förföriska. Därutöver porträtteras asiater/indierna som o strukturerade och oansvariga. På den tredje bilden ser det nästan ut som om Vasco de Gamas och hans besättning har kommit och stört indierna mitt i en fest."

"Det är mycket intressant att zamorinen på denna bilden är längre och starkare än Vasco jämfört med hur ståtligt Vasco är avbildad på den sista bilden. Under åren måste alltså den europeiska uppfattningen om att de är de överstående ha utvecklats..."

"Zamorinen och hans landsmän målades av som vita på bild 1 och 2, de var också äldst. På de 2 första bilderna verkar också Zamorinen vara överlägsen och bestämmande. Men på bild 3 är det tydligt att Vasco da Gama var överlägsen."

Eleverna ser skillnaderna i bilderna. De flesta gör tolkningen att den europeiska synen på Indien har förändrats från det bättre till det sämre. Eleverna har alltså kunnat skapat en förståelse för att den europeiska bilden av maktförhållandena mellan Europa och Indien/Asien har förändrats genom århundradena. Förhoppningsvis har de också genom detta skapat en mer nyanserad bild av själva kolonialismen. Detta kontrollerade vi dock aldrig med någon övning liknande 1 och 3.

Diskussion

Resultatet av dessa övningar var att eleverna till största del hade just den förutfattade, outtalade uppfattningen att européerna var överlägsna indierna år 1498. Men en stor andel av dem hade också en mer nyanserad bild av maktförhållandena än vad vi trodde. När vi arbetade med tolkning av källor som tydligt visade de europeiska handelsvarornas bristande värde gentemot de indiska tyckte vi oss kunna se en förskjutning av elevernas syn mot en mer nyanserad bild av maktförhållandena. Icke desto mindre när vi sedan kontrollerade detta med en övning som var mycket lik förförståelse-övningen, visade det sig att eleverna till största del var kvar i den föreställningsvärld de hade gett prov på med sin förförståelse. Den sista övningen hoppas - och tror vi - gav eleverna insikt i att bilden av Indien har varit föränderlig i Europa och att synen på maktförhållandena har förändrats. Detta följdes dock inte upp och vi kan därför inte dra några slutsatser kring det.

Det kan vara så att elevernas begränsade referensram gör att historien om kolonialismen blir skev och förenklad. Det verkar som att eleverna använder sin relativt klara bild av spanjorernas kolonisering av Amerika under 1500-talet för att förstå hur även Asien koloniserades, trots att Asien koloniserades på ett helt annat sätt och betydligt senare. Spanjorernas och portugisernas snabba erövring av Sydamerika ger antagligen sken av en europeisk överlägsenhet som då också påverkar förståelsen av Europas relationer med andra världsdelar. Det kan också vara så att eleverna har bilden av Asien och Afrika som koloniserades av Europa - från slutet

av 1800-talet och helt enkelt lägger denna förståelse som raster över mötet i Calicut trots att det skiljer 400 år mellan dem. De har helt enkelt den bild av maktförhållandet som målningen från slutet av 1800-talet ger exempel på. Den bilden kan i alla fall delvis vara en produkt av läroböckerna som i allmänhet har detta möte i inledande del av ett kapitel om kolonisationen. Ibland under en rubrik i stil med "Startskott till kolonialismen". Läroboksbilden av mötet hänger för sig själv och följs kanske knappt upp. Man går vidare till vad som skedde i Amerika och Afrika med slaveri och triangelhandel medan Asien knappt dyker upp igen förrän Gandhi kommer in på scenen. Resultatet kan bli att maktförhållandena mellan Europa och Asien missförstås och historien därigenom blir kraftigt förenklad.

För att eleverna ska nå en större förståelse för maktförhållandena mellan Europa och Indien/Asien skulle de behöva göra sig fria från delar av sin förförståelse. Deras tidigare kunskaper, förvärvade genom den dominerande historiekulturen, verkar ha satt sig så pass djupt att historiemedvetandet svårligen låter sig förändras. Detta leder till stora utmaningar för en historielärare. Dessutom finns risken att eleven söker bryta lärarens kod - att eleven ger läraren vad eleven tror att denne vill ha utan att historiemedvetandet utvecklas.

Eleverna skulle alltså behöva utveckla en större referensram för att uppnå ett högre historiemedvetande. I detta fall behöver de hjälp med att forma mer nyanserade uppfattningar om maktförhållanden mellan Europa och Asien. Detta skulle kunna utvecklas genom att exempelvis studera Amerikas, Afrikas och Asiens historia och använda olika historiska tankeverktyg. Förslagsvis begrepp som kontinuitet/förändring, inkludering/exkludering och orsak/verkan. Genom att använda dessa begrepp när kontinenternas historia studeras skulle olikheterna dem emellan framgå och därmed skulle historien och maktförhållandena gentemot européerna bli mer begripliga. Inte bara de olika världsdelarna behöver skiljas åt. Även skillnaderna när det gäller tider och epoker skulle behöva relateras, exempelvis genom att studera Kinas cykliska historia med uppgångar och nedgångar. Dessa har inträffat med olika mellanrum, oftast tydliggjort genom att de

kejsrerliga dynastierna avlöste varandra. Här skulle vi kunna se kejsardömets nedgång och det moderna Kinas födelse som en tillfällig nedgång då Europa kunde träda fram som en möjlighet i en historisk parentes. Ett annat exempel vore aztekernas snabba uppgång och undergång som då skulle skiljas från Kinas långa kontinuitet.

För att utveckla historiemedvetandet hos eleverna är det viktigt att skapa en förståelse för att den historiska bilden är beroende av historiekultur och perspektiv. Även våra självbilder är ett resultat av denna historiekultur genom att vi, utifrån Suids tankar, skapar oss själva när vi speglar oss i de andra.

● **Text: Niklas Biller och Olle Haglund, historielärare, Globala gymnasiet, Stockholm**

Noter

- 1 Öhman (2007); 102
- 2 Öhman (2007); 102
- 3 Said (1978)
- 4 Said (1978)
- 5 Almgren (2007); 85
- 6 Sjöberg (2014); 667
- 7 Almgren (2007)
- 8 Öhman (2007)

Källförteckning

- Almgren, H., Bergström, B. & Löwgren, A. (2007). Alla tiders historia Maxi. (2. uppl.) Malmö: Gleerup.
- Gustafsson, H. (1984). Mellan kung och allmoge: ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island. Kapitel 1. Stockholms universitet. Historiska institutionen
- Said, E.W. (1978). Orientalism. (1. ed.) New York: Pantheon Books.
- Sjöberg, M. & Cassel, K. (red.) (2014). En samtidig världshistoria. (1. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Öhman, C. (2007). Sekvens. Historia. A. (1. uppl.) Stockholm: Natur och kultur.

Bilder

- Bild sid 1: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b5/Calicut_1572.jpg
- Bild 1, sid 10: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/8/8e/Vasco_da_Gama's_arrival_at_Calicut.jpg/800px-Vasco_da_Gama's_arrival_at_Calicut.jpg
- Bild 2, sid 10: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zamorin%26Gama.jpg>
- Bild 3, sid 10: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vasco_da_Gama_perante_o_Samorim_de_Calecute.png

Så här såg en elevs analysmall ut efter att hen tolkat källorna i övning 2:

Källa	Den portugisiska sjömannens dagbok	Vasco da Gamas gåvor till zamorinen	Zamorinens brev till Portugals kung
Vilket syfte kan skaparen av källan ha haft? Vilka avsikter eller intressen finns dolda i källan?	Återberätta de "äventyr" han varit med om. Berätta för andra vad som hände, och antagligen bli känd för dem. Att bli känd innebär att få pengar och uppmärksamhet. Skaparen kan därför ha överdrivit vad som hände och utelämnat det han ansåg var ointressant eller ogynnsamt.	Vem skaparen är framgår inte. Det som Vasco hade med sig är inte mycket jämfört med det packutrymme som antagligen fanns. Kanske var dessa saker så ofattbart dyrbara att det inte kunde vara fler, eller så var det snålt av portugiserna. Den som skapade källan kan ha överdrivit, och sagt att han hade mindre saker en vad han faktiskt hade. Eller tvärt om beroende på vilken historia som vill skapas. En där portugiserna är generösa (ha mycket saker) eller snåla (har med sig lite).	"Troll. Vi vill inte ha era skitgrejer. Vi vill ha guld och silver!" Vasco: "Men ska du inte ha en fjäderhatt ändå?" "Nej för bövelen, hattar har jag redan så det räcker och bli över. Om du vill ha kryddor får du ge mig saker av äkta värde." Zamorinen vill antagligen uttrycka att han är intresserad av en handel, men bara om den gynnar honom, alltså genom att han får guld och andra ting som har ett värde i alla världsdelar (till skillnad från ullkappor).
Vilka föreställningar och värderingar, eller begränsningar kan skaparen av källan ha haft?	Sjömannen var portugis och hade antagligen de världsbilderna. Som sjöman är det inte alls säkert att han har mycket utbildning, eftersom att det är ett praktiskt arbete som inte kräver mycket utbildning. Däremot så kan han faktiskt skriva vilket innebär att han kan ha gått i någon typ av skola. Kanske har han tidigare erfarenheter av andra kulturer för att han har varit på andra resor. Men allt detta är svårt att veta eftersom att det inte berättas i källan.	Den person som upprättade listan över de saker Vasco skulle ta med till Indien, ansåg antagligen att de gåvor på listan var några de mest värdefulla varorna från Portugal, men det han inte är medveten om är att det har väldigt lite värde i Indien. Ex. ylletyg kommer att vara allt för varma under alla årstider i Indien så de förlorar hela sitt värde. Listskrivare hade antagligen väldigt lite uppfattning av vad Indierna skulle uppskatta, utan hade endast fördomar om vad som skulle behövas. Skaparen antog troligtvis att det som man behövde i Portugal skulle man även behöva. Han (antar att det är en han som är högt uppsatt i samhället, ex hovet) antog nog även att det som hade högt värde/fanns lite av i Portugal skulle vara åtråvärt/dyrt i Indien. Om skaparen till listan inte skulle med på resan kanske ha inte prioriterade lika högt att finna saker som skulle passa.	I zamorinens världsbild verkar guld och juveler vara det som är mest värdefullt, men man kan fråga sig om han vet att tillgången på dessa inte är speciellt stor i Portugal. Antingen är det hans begränsning eller så är han medveten om att portugiserna inte kan ge honom detta och att hans svar då är en ironisk avfärdning till Vascos bud om handelsunion. Om svaret var en avvisning så låter det på tonen som att zamorinen tycker att portugiserna är något av ett skämt och att zamorinen därför värderar sig själv högre än dem eftersom att han har tillgångar till värdefullare ting, att han sitter på guld.

Källa	Den portugisiska sjömannens dagbok	Vasco da Gamas gåvor till zamorinen	Zamorinens brev till Portugals kung
Vilka föreställningar, normer eller idéer dominerade när källan skapades? Hur avspeglas detta i källan?	Europa ansåg sig själv som störst starkas och bäst, så en portugis ansåg kanske att han var överstående en morer. Morerna återberättas som högljudda och svärade, vilket i kristet synsett är ett sätt att beskriva någon "ocivilicerad", eftersom att kristna inte ska svära.	Utbildningsnivån var låg och få hade antagligen annat än fördomar för vad andra delar av världen såg ut. Många visste nog inte hur det var i Indien, utan att klimatet var det samma som i Portugal.	Ägodelar var kapital, och ägodelar kunde vara saker, land och människor. Att ha mycket av dessa gav en mycket makt. I en jämförelse mellan zamorinen och portugiserna så har då zamorinen mer makt, särskilt eftersom att portugiserna anser att han innehar värdefulla saker (ex. kryddor). Jag upplever att det avspeglas i källan på sättet zamorien avfärdar portugisernas erbjudande, på ett halvt osynligt sätt i och med att han inte säger nej till deras bud, utan lömskt säger att han går med på handelsavtalet om han kan få varor som portugiserna uppenbarligen inte har. Hans brev har en något nonchalant ton, vilket jag anser är ett sätt någon som är medveten om sitt övertag kan uttrycka sig på.
Vilken viktig historisk information får vi från källan?	Att morerna hade ekonomiskt värdefulla resurser. Smaragder, rubiner som de antagligen var villiga att handla med eftersom att de informerades sjöfararna att de fanns. Vi får även informationen om de fördomar portugiserna har jämfört mot morerna, att de är våldsamma och inte talar "rent" (svär mycket) vilket antagligen ska symbolisera att portugiserna uppfattade dem som ociviliserade.	Att han som skrev listan (en portugis) inte riktigt vet vad som behövs i Indien. Dålig syftes Anpassning.	Vi kan slutleda att zamorinen inte var jätteintresserad av ett handelsavtal antagligen eftersom att han inte såg tillräckliga möjligheter till egen vinst. Han ansåg nog att portugiserna inte hade tillräckligt värdefulla handelsvaror och speciellt inte det som han var intresserad av. Men om portugiserna kunde ge honom dessa varor, då skulle han vara öppen till handel.